

Uztapideren bat-bateko bertsogintzaren bihotzean

AZKEN OIN SOLTE ESANGURATSUAK

PELLO ESNAL

ATARIKOAK

Lanaren nondik-norakoak

Hiru lan ditut lehendik argitaratuak, Uztapideko bertso gintzan erabilgaitako errimak landuz: "Bertsolaritzaren 'izkutuko tranpa'" (*Zabalik, Diario Vasco*, 1989ko urtarrilaren 18ko zenbakian, 4-5. or.), "Bertsoa pieza osoa denean" (*Bertsolari* aldizkaria, 5. zenb., 1992ko uztaila-koa, 24-37 or.) eta "Errima Uztapideren bertso gintzan" (*Eusker*a, 36. zenb., 1991ko 2, 505-598. or.). Hirugarren lan hau da, hain zuzen, garrantzizkoena eta beste bien oinarria; baita honako laugarren honen abiapuntua ere.

Besteak beste, honela nioen hirugarren lan horretako pasarte batean:

"Ausardiaren ausardiaz (ezjakinen izan nonbait ausardia!) bat-bateko bertso gintzaren muinera iristeko erabakia hartu nuen behin batez. Eta bertsoaren osagaietako bat —errima— jo nuen begiz, hura aztertuz helburua lortzeko uste osoan. Bertsolari bat aukeratu behar gero, eta Uztapide nuen hautatu; eta haren bertso-sail bat ondoren, eta *Sasoia joan da gero bertso-liburua berezi*". (EUB, 577)¹

Bai. Susmo hori nuen hasieran: errimaren azterketak eramango ninduela bertso gintzaren bihotzera. Eta susmo hori egia bihurtu da lanak aurrera egin ahalean. Erriman dago giltza. Giltza horri esker utz dezakegu agerian bat-bateko bertso gintzaren ezkutukoa. Besteak

(1) Horrela aipatuko dut aurrerantzean "Errima Uztapideren bertso gintza" lana: EUB laburduraz eta ondoren orrialdea adieraziz.

beste, giltza horrek lagunduko digu bertso-eskoletan, bertsolari gain gaitasuna lantzen.

Errimarik gabe ez dago bertso-rik. Ezinbesteko baldintza du bertsoak errima. Errimatu egin behar du bertsolariak. Errimaren legea bete. Baina gehiago ere bada bertsolariarentzat errima: baliabidea. Batzuetan traba gertatuko zaio. Baina zenbat aldiz baliabide eta lantza, baldin eta menderatzen badu!

Errima oinetan gauzatzen da, ordea. Oinetan doa errima. Oinak dira errimakideak. Oinek errimatzen dute elkarrekin. Eta bertsoak arretaz entzunez gero, berehala ikasiko du bertsozaleak nola errimak eta oinak errepikatzen diren.

Errimatik oinera egingo dugu jauzi lantxo honetan: errimatik errimaren euskarri den oinera, alegia. Eta bat-bateko bertsozaintzaren bihotzerako bidea urratuz jarraituko dugu, berriro ere Uztapideren eskutik eta honen *Sasoia joan da gero* liburuko oinak aztertuz (Tolosa, Auspoa Liburutegia, 1976, 357. or.). Uztapideren bertsozaintzaren azterketak eramango gaitu bat-bateko bertsozaintzaren bihotzera. Uztapide bat-bateko bertsolariaren ordezkoko den neurrian behintzat. Eta neurri handian delakoan gaude.

Oinak: errokkideak, oinburukideak, esankideak eta kategorikideak

Hasi aurretik gogora ditzagun zenbait kontzeptu: zer adierazten dugun "oinak", "oinburuak" eta "oin-erroak" erabiltzean.

Oinak

Labur esanda, errima daraman hitza edo hitz-multzoa dugu oina. Adibidez, *goguan*, *zeguan*, *daguan* eta *obiaguan* ditugu *Sasoia joan da gero* liburuko lehenengo bertsoaren oinak; *guan* errimadunak laurak:

Len liburu bat idatzi nuen
 "Lengo egunak goguan",
 baña senide bakarra zan da
 biziri triste zeguan;
 beste anaia gaztea nola
 jaio bearra daguan,
 au ikusita ia jartzen dan
 patxara obiaguan. (17)²

(2) Horrela aipatuko ditut aurrera ere bertsoak: amaieran zenbaki bat dutela, bertsoa zer orrialdetan dagoen adierariz.

Bada arazorik kontzeptu honen inguruan. Baina ez ditugu hemen azalduko. Zenbait argibide nahi izatera, hor daude lehen aipatutako lanean: EUB, 510-512. or. Lan horretakoak dira ondorengo hitz hauek ere: "la gehienetan hitz bakarreako izaten da oina, baina bi hitzeko ere izan daiteke zenbaitetan; baita aldian behin hiruko ere. Adibidez, Uztapideren liburuan bi hitzeko honako oin hauek aurkituko ditugu besteak beste: *ai dia, al du, an zan, arrapa zak, bear zan, edo ez, esan zan, ezin du, gauza da...* Hiru hitzekorik ere bada: *ez al zan eta al da or.*" (EUB, 511. or.)

Oin errokideak

Hitz-erro bereko oinak dira oin errokideak. Oin errokideak dira, esate baterako, Uztapidek bere liburuan erabilitako honako hamabost hauek: *esamesa, esan, esan du, esan zan, esana, esanak, esanda, esanean/esanian, esanez, esangai, esango, esateko, esaten, esatera eta esatiak*. Hitz-erro bera dute hamabostek: *esan* aditza. Ezberdinak dira errimaz; ez, ordea, hitz-erroz.

Baina ohar dezagunaldi berean: bata besteen hurbil daude zenbait errima. Horrexegatik asmatu nuen "oinburu" kontzeptua, eta horrexegatik hitz egingo dugu ondoren oinburukideez.

Oinburuak eta oinburukideak

Oinburu berekoak dira oinburukideak, oin errokideak hitz-erro berekoak diren bezalaxe. Baina zer da oinburua? Labur esanda, oin-erroa.

Aurreko hamabost oin errokideetara itzulita, oinburukide dira, adibidez, *esateko, esaten, esatera eta esatiak*; oinburu bera dute laurak: *esate*. Oinburukide dira, era berean, *esan, esan du, esan zan, esana, esanak, esanda, esanean/esanian, esanez eta esango*; eta *esan* dute bederatziek oinburu. Oinburukiderik gabe azaltzen dira, *Sasoia joanda gero* libururan behintzat, *esamesa* (*esames* du oinburu, eta *esamesak, esamesik, esamesetan...* lituzke oinburukide) eta *esangai* (*esangaia, esangaiak, esaingaietan...* lituzke oinburukide, baina Uztapidek bere liburuan ez ditu erabiltzen).

Oin esankideak

Esanahi berdina edo antzekoa dutenak dira oin esankideak. Besteak beste, Uztapidek bere liburuan erabilitako honako hauek: *gaixua* eta *gizajua, esposatu eta ezkondu, pamelia eta sendia*.

Oin kategorikideak

Kategoria gramatikal berekoak dira oin kategorikideak. Kategorikideak ditugu, esaterako, *bagendu*, *bazan*, *balitza*, *banintzan* eta *banitza*; bost oinak dira baldintza hipotetikoko aditz-formak. Euren artean kategorikideak ditugu, era berean, *pozak*, *beldurrak* eta *egarriak*: ergatiboak dira eta "nola" galderari erantzuten diote.

Agian, gehiago zehaztu beharko litzateke hemen esandakorik, baina honetan geratzen gara. Nahi izatera, EUB lanera jo lezake irakurleak.

Azken oin esanguratsuak

Badakigu zer den azken oina: bertsoaren azkenekoa. Adibidez, *obiaguan* da goian aipatutako bertsoarena.

Azken oin horiek ditugu lan honetan aztergai. Ez denak, ordea; esanguratsuak baizik. Baina zeri deitzen diogu "azken oin esanguratsua"? Are gehiago: zergatik aztertu Uztapideren azken oin esanguratsuak?

Zergatia garbi dago. Ezaguna da zer-nolako pisua duen bertsoaren azkenak: hortxe doa bertsoaren karga, mezua eta eztena; hortxe laburbiltzen da bertsoaren mamia eta edukia. Hori horrela izanik, azken oinak aztertzeak lagun diezaguke bat-bateko bertsogintza argitzen. Susmo horrekin abiatu ginen lan honetan. Eta aurkitu ere, aurkitu dugu argi berririk, lanaren amaieran azalduko dugunez.

Baina azken oinak aztertu behar, ondorioetara iritsi aurretik: azken oinak; eta oin esanguratsuak, bereziki. Eta ezer baino lehen, esan dezagun zer ulertzen dugun "oin esanguratsuak" esatean.

Badira hainbat oin, Uztapidek inoiz azkenean erabiltzen ez dituenak; *asi* eta *asia*, *asiak*, *asiko*, *asita* eta *asten* bere erroideak, esaterako: hamalau aldiz erabiltzen ditu, baina behin ere ez azken puntuan. Eta horiek bezala beste hainbat oin ere. Horra hor datu jakingarri bat; eta hona hemen ondorio bat: ez da ohore txikia azken oin izatea. Ez da nahikoa, ordea, behin edo bitan azken oin izatea, noski, oin esanguratsua izateko.

Hortaz, bi baldintza bete behar ditu, gurekiko, Uztapidek bere liburuan erabilitako azken oin batek, oin esanguratsu izateko: 1) *Sasoia joan da gero* liburuan hiru aldiz azaltzea gutxienez eta 2) azaltzen den erditan baino gehiagotan azken oin izatea. Esaterako, hiru aldiz azal-

du eta bitan gutxienez azken oin izatea; lau aldiz azaldu eta hirutan gutxienez azken oin izatea; bost alditan azaldu eta hirutan gutxienez azken oin izatea...

Baldintza zorrotzak dira, noski, aurreko bi horiek. Nahiz eta biak ez erabat bete, izan baitaiteke oin bat esanguratsu, hain neurri betean ez bada ere. Besteak beste, lehenengo baldintza bete ez baina bigarrena betetzen duten oinak; hau da, bi aldiz atera eta bitan azken oin direnak. Berdin esan daiteke bigarren baldintza estu-estu betetzen ez duten zenbait oini buruz ere. Dena den, lehenengo oin esanguratsuak hartuko ditugu aintzat geure lan honetan, nahiz eta bigarren batzuk ere aipatu.

Lan honen edukia

Azken oin solte esanguratsuetara mugatuko gara honako lan honetan, nahiz eta oin esankide esanguratsuren bat ere aipatu. Beste baterako utzi ditugu gainerako oin esanguratsuak: oin errokide esanguratsuak, oinburukide esanguratsuak eta oin kategorikide esanguratsuak.

Bereizketa eta sailkapen txiki bat egingo dugu lehenik. Banan-banan zerrendatuko ditugu gero oin solte esanguratsu guztiak. Eta zenbait ondorio aterako ditugu azkenean.

AZKEN OIN SOLTE ESANGURATSUENAK

Hiru motatako oin solteak erabili zituen Uztapidek *Sasoia joan da gero* liburuan. Batzuk solteak dira, errokiderik gabeak, berez errokiderik izan ez dezaketelako; *aski*, esaterako. Beste batzuek izan dezakete oin errokiderik, baina bakarrik azaltzen dira Uztapideren liburuan, errokiderik eta oinburukiderik gabe; adibidez, *bista*, *borondatez*, *botilla*, *bukaera*, *bultza*...; Uztapidek ez du, esaterako, honelako oinik erabili bere liburuan: *bistako*, *borondateak*, *botillan*, *bukaerarik*, *bultzatuz*... Beste oin batzuek, berriz, badute errokiderik liburuan; baina haiek bakarrik dira esanguratsuak.

Azken bi sailletakoak ditugu Uztapideren oin solte esanguratsuenak. Hamabost dira guztira: hiru bigarren sailekoak eta hamabi hirugarrenengoak. Honako hamabost hauek hain zuzen: bigarren sailekoak, *gorriak* (3/3), *pesta* (3/3) eta *txanda* (3/3) (honela irakurri behar da parentesi-arteak: hiruna aldiz azaltzen direla, eta beti azken oineko); hirugarren sailekoak, berriz, *berari* (4/4), *besterik* (4/4), *biotza* (3/4) (lau aldiz ateratzen dela, alegia, eta lau horietatik hiruretan azken oineko),

bustia (2/3), *dira* (4/6), *erakutsi* (2/3), *etorri* (3/5), *gabe* (7/7), *gera* (5/6), *orduan* (8/13), *penagarria* (4/4) eta *sekulako* (2/3).

Badira beste bi oin bitxi aipagarri ere: *gaixuak* (2/2) eta *gizajua* (1/1). Banaka ez dituzte esanguratsu izateko baldintzak betetzen; batera hartuta bai, ordea. Baina zer irizpideren arabera batu?, zergatik batera hartu? Oin esankide direlako. Hauek ere hartuko ditugu kon-tuan.

Eta azkenerako utziko ditugu beste hiru oin solte: *eltzian*, *konpon-du* eta *lasai*. Ez dute betetzen esanguratsu izateko jarri dugun lehen baldintza; baina bai bigarrena: bi aldiz darabiltza Uztapidek eta bie-tan azken puntuan. Horrexegatik sartu egin ditugu hauek ere zerren-dan. Azken hiru oin hauen antzekoak dira beste honako hauek ere: *aparia*, *deskantsua*, *etxera*, *ezkontza*, eta *okerrenean*. Baina ez ditugu aipatuko, hiru aurreko adibideak nahikoak direlakoan.

Beraz, guztira hemeretzi oin solte esanguratsu (hiru ez hain esan-guratsu) aztertuko ditugu ondoren, oso azaletik bada ere, banan-ba-nan eta goian emandako ordena berean.

1. Gorriak (3/3)

Hiru alditan erabiltzen du Uztapidek, eta hiruretan azken oineko, honako bertso honetan bezala:

Arto-saillak galantak
eta luberriak
neguan laiatzeko
an zeuden jarriak.
Askotan bai ederki
nekatu gerriak,
ikusi bêr izaten
giñuzen gorriak. (96)

Beste bi aldietan ere esanahi bereko azaltzen da *gorriak* oina, "ikusi" aditzarekin azaldu ere: "ikusi bear gorriak" (169. or.) eta "bes-tela ikusi bear / giñuzen gorriak" (309. or.).

Uztapidek bere liburuan ez du gehiagotan erabiltzen *gorriak* oi-na; ezta horren errokiderik ere. Ez azken oineko eta ez besteko. Ez esa-nahi adierazkor horrekin eta ez kolorea adieraziz.

2. Pesta (3/3)

Gorriak bezala, *pesta* ere hiru bertsoan soilik azaltzen da Uztapi-deren liburuan oin moduan, eta hiruretan azken puntuan. Hona he-men, hiru bertsoetako bat:

Garai batean gaztaña
danetik gañezka,
orain asia dago
emendik igeska;
bukatuko dirala
bada naiko kezka,
juantxe da emengo
gaztañaren pesta. (93)

Honako hauek dira beste bi bertsoen azken puntuak: "olaxe zan orduko / erlijio-pesta" (111. or.) eta "bertso onekin bukatutzen da / gu-re Artikutz'ko pesta" (288. or.).

Honako oin honen inguruan bada azpimarratzeko beste puntu bat ere: bere liburuan hiru aldiz darabilela Uztapidek *Es/z,k/tA* errima (errimak adierazteko formulaz, ikus EUB, 587), eta *pesta* dela hiruretan azken oin. Jakingarria benetan!

3. Txanda (3/3)

Gorriak eta *pesta* oinak bezala darabil Uztapidek *txanda* oina ere: hiru aldiz eta hiruretan azken puntuan. Adibidez, honako bertso hau jarri zuen "Pelota" bertso-sailean:

Ori ez dago sinistutzerik
aldamenetik esanda,
Gipuzkua au urte askuan
beti txapeldun izan da;
ixilik egon bearra dago,
beste aldera jua da:
aitortu bêrra daukagu orain
dala naparraren txanda. (328)

Txanda azken oin duten beste bi bertsoak, berriz, 121. eta 304. orrialdeetan datoz.

Baina ez da hor bukatzen *pesta* eta *txanda* oinen elkarren arteko antza. Izan ere, hiru aldiz darabil Uztapidek *ANDA* errima bere liburuan, eta *txanda* da hiruretan azken oin. Datu jakingarri bat gehiago, bat-bateko bertsogintzaren bihotzerako bidean.

4. Berari (4/4)

Berari oinarekin hasten dugu oin solteen bigarren saila. Aurrekoek ez bezala, ondoren datozen oinek badute errokiderik Uztapide-

ren liburuan. Esaterako, *berari* oinaz gain, *berarengana* oina ere badarabil Uztapidek: behin eta bigarren puntuan, hain zuzen (216. or.). *Berari*, ordea, lau aldiz erabiltzen du eta lauretan azken oineko, honako honetan bezala:

Mundu onetan bizi bearrak
baditu milla komeri,
geren denbora pasatu degu
pesta edo erromeri;
zartuta izan gendun seme bat,
azitzen kosta zait neri,
bertso banaka batzuek orain
jarriko dizkat berari. (208)

Lehenxeago esan dugunaren osagarri, horra hor "pesta" hitza laugarren lerroan; ez oin, ordea.

Berari azken oin duten beste hiru bertsoak, berriz, 84, 134 eta 316. orrialdeetan datoz.

5. Besterik (4/4)

Berari bezala, lau aldiz aurkitzen dugu *besterik* oina Uztapideren liburuan, eta laueta azken oineko: 41, 130, 219 eta 295. orrialdeetan. "Gure euskera" saileko lehenengo dugu honako hau:

Euskera au da gure izkuntza,
ikasi gendun gazterik,
ez du merezi zabarkerian
orain galtzera uzterik.
Jaunak burutik nasten ez banau
ez det olako usterik,
gu geran arte seguru dago
ez baidakigu besterik. (219)

Ikus dezagun, halaber, *beste* oin-erroa duten gainerako oinen azkenerako joera: *beste* (0/1), *besteri* (0/1), *bestela* (2/5), *bestetan* (1/1), *bestia* (0/3), *bestiak* (0/10), *bestian* (1/3); beraz, joera txikia oro har (4/24), nahiz eta *bestela* eta *bestetan* oinetan joera hori ageri den.

6. Biotza (3/4)

Lau aldiz darabil Uztapidek *biotza* oina; eta lau horietatik hirutan azken oineko: 32, 225 eta 274. orrialdeetan. Hona hemen lehenengo:

Amarengandik dator
semien jaiotza,
une orretan amak
artzen duen poza!
Orduan baño geio
batek ezin goza,
entzuten duenian
aurren negar-otsa,
orduan samurtzen da
amaren biotza. (32)

Baina merezi du laugarrena ere aipatzeak: *biotza* azken oin ez duen bertsoa, alegia. "Gure ezkontzea" sailekoa da, eta bere andre-gaiaz ari da Uztapide. Honela:

Etxe batian bizitzen giñan,
etzan neskatxa arrotza,
berez alako leiala da ta
lanian berriz zorrotza;
kariño aundiko persona bera
neregan zeukan biotza,
egun batetik bestera alaxe
egin zan gure ezkontza. (204)

Noizbait itzuli beharko dugu hona: *ezkontza* oin errokide esanguratsua aipatzean, hain zuzen. Baina aurrera dezagun zerbait: azken oineko ez baina, azkenbigarrenko dugu bertso horretan *biotza*. Ez ote da izango, agian, *ezkontza* ere oin esanguratsua delako eta bertso horretan *biotza* baino "esanguratsuagoa"?

Beste horrenbeste gertatzen da *biotzak* oinarekin ere; oraingo honetan *pozak* izatea azken oin. "Jose Lizaso'ri" sailekoa da bertsoa.

Ezagutzen ditugu
alkarren abotsak,
ateratzen giñuzen
sekulako otsak;
batak besteai bota
puntara zorrotzak,
iñon etzuen txarrik
Lizaso'n biotzak,
ni berriz ere Jose
ikusteko pozak. (262)

Baina bada gehiagorik ere: *biotzian* oinarekin gertatzen dena. Behin darabil Uztapidek; baina ez azken eta ez azkenbigarren; bigarren baizik, zazpi oinetako bertso batean. Hona hemen:

Mutill orrek arratsian
sentitzen du biotzian
ezin egona etxian;
neskatxa gazte maitearekin
bildutzen dan bakoitzian,
bizarra du kokotzian,
beti bera otoitzian,
ai zer poza ezkontzian! (240)

Berriro ere *ezkontza* hitz-erroa azken oin, oraingo honetan *ezkontzian* forman! Lehenxeago esana indartu besterik ez du egiten horrek: Uztapiderengan *biotza* baino oin esanguratsuagoa dela agian *ezkontza*.

Horiek horrela, garbi samar dagoela uste dugu: "biotz" hitz-erroaren forma solte bat (*biotza*) ez ezik, oin esanguratsuak ditugula gainekoak ere: *biotzak* batipat eta *biotzian* ere bai seguruen. Beraz, egokiago jokatuko genukeen, oin errokideekin batera sailkatu izan bagenu *biotza* oina. Baina bego hemen, dagoen-dagoenean; hain da ilustragarria.

7. Bustia (2/3)

Hiru aldiz darabil Uztapidek *bustia* oina, eta horietako bitan azken oineko: 101 eta 150. orrialdeetan. Hona hemen bigarrena, "Zepai" sailetik hartua:

Zepairengandik etzan paltako
bertsua edo abestia,
astelenetan utzi berari
orretarako astia;
ura esaten asitzen bazan
jaian pasa zan guztia,
aldi askotan ibilia naiz
ederki galtzak bustia. (150)

8. Dira (4/6)

Oin solte esanguratsua dugu *dira* ere: Uztapidek erabilitako sei-etatik lauretan da azken oin (102, 119, 287 eta 296. or.). Esaterako, honako bertso honetan:

Ni sarri asko egona nago
bertsolariai begira,
zarrak galdutzen ai gera baña
gaztetik bada segira;
orain artian bezela danak
ondo konpontzen badira,
gaur omentzeko daudenak ere
laster osatuko dira. (296)

Oin solte honek ere ematen du hizpiderik; baita Uztapideren bat-bateko bertsogintzaren ezkutukoak argitzeko ere.

Ikus dezagun zenbatetan azaltzen diren eta zenbatetan diren azken oineko, hain zuzen, formaz *dira* oinaren kideko direnak: *dia* (0/1), *diran* (1/3), *dirade* (0/6), *diraden* (1/1), *dirala* (0/1), *diralako* (0/1), *diralakuan* (0/1), *diranak* (4/8), *diranian* (1/1), *diranik* (1/1). Guztira, *dira* bera ere barne: 12/30. Oinburuka kontatuz, berriz: *dia* (0/1), *dira* (5/9), *dirade* (1/7), *dirala* (0/3), *dirana* (6/10).

Datu horien aurrean, norbaitek galdera bat baino gehiago egin dezake: besteak beste, ea zergatik oin soltetzat jo dugun *dira*, eta ez oinburutzat, *diran* oinarekin bat eginez edo *dirana* ere kontuan hartuz. Beste baterako geratzen da gaia.

Baina dena geroagorako utzi gabe, esan dezagun zertxobait *dia* eta *dirade* oinei buruz.

Dia azkenbigarren oina da azaltzen den bertso bakarrean (155. or.). *Obia* baitu azken oin: oin esanguratsua, hain zuzen; nahiz eta ez oin soltea izan.

Dirade oinak, berriz, apenas baduen azken oin izateko aukerarik; errimakidea baitu *gabe*, ondoren ikusiko dugun oin esanguratsua.

9. Erakutsi (2/3)

Bustia oinaren antzekoa da *erakutsi* oinaren joera: hirutan oin eta bitan azken oineko, 37 eta 106. orrialdeetan. "Uztapide'n nintzan soru" sailekoa dugu lehenengoa:

Gu zortzi anai-arreba giñan,
urrengiak bederatzi,
da basarriko bizimoduan
iñork ezin zuen etsi;
bat naikua zan etxerako ta
denak bertan bera utzi,
ortan gogorik ez daukanari
ez geiegi erakutsi. (37)

Bestalde, *erakustia* oina behin bakarrik azaltzen da Uztapideren

liburuan, eta orduan ere azken oineko: "Uztapide'ko pameliaren kale-
ratzea" sailean. Bada antzik, bai, aurreko eta ondorengo bertso ar-
tean, nahiz eta elkarrengandik urrun samar egon liburuan.

Zazpi seme ta bi alabatxo
ziran pameli guztia,
pentsatu zuten opiziuia
ta eskolan ikasteko;
orretarako komeni baita
bere garaian astia,
Uztapide'tik aldegin gabe
zailla zan erakustia. (120)

Bestela gertatzen da, ordea, *erakusten* oinarekin: bi aldiz izan oin
eta inoiz ez azkeneko.

10. Etorri (3/5)

Badu *etorri* oinak ere azken oin izateko joerarik; bostetik hirutan
baita azken oin: 80, 133 eta 168. orrialdeetan. Hona hemen lehenen-
goa, "Garoak biltzen" sailekoa:

Segidan egin ebakitzea,
iriarekin ekarri,
urte askuan jarraitu giñon
guk oitura-klase orri;
geren gurdiak basa-bidetan
atera eziñik sarri,
karga gelegi artzen gendun da
noizko etxera etorri? (80)

Etor hitz-erroko gainerako oinek ez dute, bestalde, azkeneko oin
izateko joera markaturik: *etorrera* (0/2), *etorria* (1/3), *etorriak* (0/1),
etortzian (1/1).

11. Gabe (7/7)

Zazpi aldiz darabil Uztapidek *gabe* oina, eta zazprietan da azken
oineko: 225, 240, 256, 291, 295, 307 eta 357. orrialdeetan. Hona he-
men, esaterako, azkenekoa:

Errekak ere oso
garbiak dirade,
arrituta begira
egonak gerade;
ikusiko dituzu
juaten bazerade,
fabriketako zikin
askorikan gabe. (357)

Zazpitik zazpi, ezin oin esanguratsua gorik izan. Baina *gabe* bera soilik da esanguratsua “gabe” hitz-errodunetatik. Izan ere, besteak ez ditu Uztapidek behin ere azken puntuan erabiltzen: ez *gabia* (lau aldiz), ez *gabiak* (behin), ez *gabetanik* (behin).

Baina bada beste jakingarririk ere oin honen inguruan: zortzi aldiz darabilela Uztapidek *Ab/dE* errima bere liburuan, eta horietako zazpietan azaltzen dela *gabe*, azken oineko azaldu ere. Bada azaltzea gero! Salbuespentzat jo dezakegunez, alda dezagun hona zortzigarren bertsoa. “Gaurko neskatxak” sailekoa da.

Gurasuari kaso
eginda bai obe,
ortan ematen dute
amaika naigabe;
gazte-gaztetatikan
gaur zenbait mirabe
pamelia guzian
berak jaun da jabe. (258)

12. Gera (5/6)

Dira oinaren antzekoa dugu *gera*. Besteak beste, sei aldiz darabil Uztapidek, eta horietako bostetan azken puntuan: 86, 97, 220, 224 eta 236. orrialdeetan. Hona hemen “Laiariak” sailekoa:

Lan ori baztatu da
urtetik urtera,
laiarekin ez leike
juan apartera.
Gaur bestela badago
laneko aukera,
azkeneko tontuak
gu izandu gera. (97)

Honako hauek dira, berriz, *gera* oinaren kidekoak: *gerade* (0/6), *geraden* (0/1), *geran* (0/1) eta *geranak* (3/7).

13. Orduan (8/13)

Hamairu aldiz darabil Uztapidek *orduan* oina, eta horietako zortzitan azken puntuan: 50, 85, 89, 150, 184, 241, 328 eta 344. orrialdeetan. “Zepai” sailekoa da honako hau:

Biok ezkongai, pameliarik
ez gendun gure karguan,
noranai juaten giñala ere
guk beti pesta goguan;
iru-lau duro baldin bagiñun
patrikararen onduan,
gu bezin gizon aberatsikan
iñor etzegon orduan. (150)

Honako hauek dira, berriz, gainerako zazpi azken puntuak: "eriotzen bildurrik / etzan orduan", "neguaren bildurrik / etzegon orduan", "zer kontatua izango dute / lurmentzen duan orduan", "bizi guzian beti esklabo / izango zera orduan", "oroituko da orduan", "Gipuzkuantzat kontrariorik / etzan izaten orduan" eta "pasadizuak esplikaturzen / ura asten zan orduan".

Orduan oinaren hitz-errokideak dira *ordua* eta *ordura*. Behin erabiltzen du Uztapidek bakoitza, baina ez bata eta ez bestea azken puntuan.

14. Penagarria (4/4)

Lau aldiz azaltzen da *penagarria* oina Uztapideren liburuan, eta lauretan azken puntuan: 74, 121, 161 eta 244. orrialdeetan, hain zuzen. Hona hemen horietako azkena:

Esan nai nuke orain aldian
nola dagon basarria,
akordatuta ematen digu
berebiziko larria;
eraman ezin gentzaken karga
nola daukagun jarria,
lana alperrik egiten degu,
ori da penagarria! (244)

Gera gaitezen zertxobait *penagarria* oin soltea aztertzen, merezi du eta. Nondik datorkio hain esanguratsu izatea? "Pena" hitz-errotik, agian? Edo "-garri" atzizkitik, beharbada? Zer neurritan esan daiteke "solte" denik?

Has gaitezen "-garri" atzizkiarekin. Honako oin "-garri" atzizkidun hauek darabiltza Uztapidek bere liburuan: *arrigarria* (0/1), *azpigarriak* (1/1), *endredagarriak* (0/1), *gogoangarriak* (1/1), *ikaragarria* (0/2), *ikaragarriak* (0/1), *izugarria* (0/4), *izugarriak* (0/1), *maitagarria* (1/1) eta

mingarria (0/1). Guztira, hamalau eta hiru azken puntuak (3/14). Beraz, Uztapiderenean badu “-garri” atzikiak azken oineko izateko joerarik; ez, ordea, handiegirik.

Joera handiagoa da “pena” hitz-erroarena. Ikus dezagun. *Penagarria* oinaren honako errokode hauek darabiltza Uztapidek bere liburuan: *pena* (0/1), *penatu* (0/1), *penetan* (1/2), *penosuk* (1/2) eta *penosuan* (1/1). Guztira, zazpi alditan eta hiru aldiz azken puntuak (3/7). Eta *penagarria* ere batera bilduz gero, berriz, hamaika aldiz darabiltza Uztapidek “pena” hitz-errokideak oin moduan, eta horietako zazpitan azken oineko (7/11). Beraz, oin esanguratsuak dira “pena” hitz-errokideak ere, nahiz eta ez izan *penagarria* bezain esanguratsu, eta oin honi zor neurri batean esanguratsu izatea.

Beraz, oin esanguratsua dugu *penagarria* oin soltea. Baina baita “pena” hitz-errokideak direnak ere. Horrexegatik aipatu dugu hemen lehenengoa, eta horrexegatik aipatu beharko dira bigarrenak ere oin errokodeen zerrendan. Baina “-garri” atzizdidun oinek ez dute tokirik oin kategorikideen zerrendan; ez baitira esanguratsuak.

15. Sekulako (2/3)

Lau bertsoetan darabil Uztapidek *lako* errima bere liburuan: 56, 124, 209 eta 328. orrialdeetan. Lau horietako hiruretan azaltzen da *sekulako* oina, eta biretan azken puntuak: 124 eta 209. orrialdeetan. “Pelota” bertso-sailekoa da *sekulako* oinik gabekoa. Honako hau:

Pelota zenbat maitatzen degun
euskaldunena dalako,
gu geok ere egun batian
emen sortu giñalako;
pelotariak gure lagunak
asko izan diralako,
edo au baño politagorik
joku bat ez dagolako. (325)

Artista izan behar du gero horrelako bertso bat egiteko: oin guztiak kategoria berekoak izan (kausalak, alegia), eta ez monotono bihurtzeko. Artista eta hizkuntzaren erabilera aberatsekoa. Eta horixe izan Uztapide. Baina kontuz ibili behar horrelakoetan. Esaterako, bes-telako kategoriakoa den oin bat sartuz; adibidez, *sekulako*. Eta hain zuzen, horixe egiten du Uztapidek beste hiru bertsoetan, “Zestua” saileko ondorengo honetan bezala: *sekulako* oina erabili, hiru kausalekin batera.

Jendia asko etortzen baita
iturri ori dalako,
gibelego ta beste gaitz asko
berak kentzen ditulako;
nik pentsatzen det Zestua'ko urak
an daudela sekulako,
hotelak beti bear ditugu
ur oiek ditugulako. (56)

Sekulako oina hirugarren egotean hobeto eten daiteke balizko monotonia. Nezkezago, azken oin izatean.

Zenbat nazio ondatu dira
gera bat izan dalako,
ori egin gabe gure artian
konpondu ez giñalako,
beste guztiak oinperatu ta
agindu nai degulako;
gizonen txatxukeriagatik
galdu gera sekulako. (124)

Ez da, ordea, monotoniarik ageri; ez hemen eta ez "Nere semiari" sailekoan ere:

Ni bildurtutzen nintzan askotan
osasunik ez nulako,
eta dirurik aurreraturik
oso gutxi gendulako,
gure burua mantendutziak
lan ematen zikulako;
baño geio ez erakutsia
pena dugu sekulako. (209)

Merezi zuen lau bertsoak hona aldatzeak.

16. *Gaixuak* (2/2). *Gizajua* (1/1)

Hona hemen bi oin solte eta esankidetsu: *gaixuak* eta *gizajua*. Lehenagoa bitan darabil Uztapidek bere liburuan (92 eta 258. or.) eta bigarrena behin bakarrik (196. or.); baina biak beti azken puntuan. Esaterako,

Etortzen ziran beor
eta betizuak,
gabaz eman izandu
dituzte pausuak;
aientzako gaztañak
ziraden gozuak,
lakats ta guzti jaten
zituzten gaixuak. (92)

Lenago izan arren
gizona majua,
egunero indarrak
gutxitzen dijua;
arkitzen dalako len
aldian bajua,
ernegazitzen dago
aiton gizajua. (196)

Banaka, bi oinek ez dute betetzen esanguratsu izateko ipini dugun lehen baldintza: gutxienez hiru aldiz erabili izana Uzta-pidek bere liburuan. Biek batera bai, ordea. Eta horrexegatik dakartzagu zerrenda honetara. Bater a, berriz, esanahikidetsu izateagatik jarri ditugu.

17. Eltzian (2/2)

Eltzian oinak ere ez du betetzen esanguratsua izateko lehen baldintza; bi alditan bakarrik erabiltzen baitu Uzta-pidek: 197 eta 317. orrialdeetan, hain zuzen. Baina gainerakoen ondoren zerrendatu dugu, bietan azken oineko izan eta bigarren baldintza betetzen duenez. Hona hemen, bi bertsoetako bat:

Beste bertso-saiua
zegen bazaltzian,
Aranalde ta danak
plazara juan zian;
bertsolariak zeuden
umorez antzian,
parra egiten zuten
gaiak azaltzian,
apenas gelditu zan
babarik eltzian. (317)

18. Konpondu (2/2)

Eltzian oinaren antzekoa dugu *konpondu* oina ere: Uzta-pidek bietan erabilia eta bietan azken oin (248 eta 262. or.). Esaterako, honako bertso honetan:

“Au baserriko pake ederra!”
makiña batek esan du,
orain artian ez da gaiñera
ziaro txarra izandu;
oker aundirik ikusten bada
al dan bezela zuzendu,
besteak beste dirade baña
ori lenbailen konpondu. (248)

Baina *konpondu* oinak badu Uztapideren liburuan errokiderik: *konponduta* (0/1), *konpontzekua* (0/1) eta *konpontzia* (0/1), hain zuzen; ez dira, ordea, azken oineko. *Konpondu*, berriz, bi aldiz erabili eta bietan azken oin. Horrexegatik dakargu hona.

19. Lasai (2/2)

Eltzian eta *konpondu* oinekin bezala gertatzen da *lasai* oinarekin ere: bi aldiz azaltzen dela liburuan eta bietan azken oin (65 eta 114. or.). Esaterako,

Beste zakur batzuna
dadukat esangai,
aueri ez nieke
ixilik utzi nai;
ikusi izan ditut
makiña bat artzai,
zakurra lanian da
berak egiten jai,
ardien baztarrian
exerita lasai. (114)

Gainera, *lasai* oinak ere baditu liburuan bere errokideak; baina bat bera ere ez azken puntuan: *lasa* (0/2), *lasaiak* (0/1) eta *lasaitasuna* (0/1). Berriro ere *konpondu* oinaren pareko.

ZENBAIT ONDORIO

Llabur bada ere, merezi du zenbait ondorio ateratzeak orain arte ikusitakoaren harian. Izan ere, azken oin solte esanguratsu horiek zerrrendatu eta aztertu ondoren, hobeto uler dezakegu Uztapideren bat-bateko bertsogintza. Baita bertsogintza erabat hartuta ere; neurri batean, behintzat. Gainerako azken oinen eskutik sakondu eta osatuko ditugu honako ondorio hauek.

1. Hizkuntzan bezala gertatzen da bertsogintzan ere: etekin handia ateratzen zaiola baliabide gutxiri. Izan ere, 60 bertso (liburuko %7) osatu ditu Uztapidek 15 azken oinekin. Horretarako, bakoitza lau bider erabili du, bataz beste.
2. Zeozer esan nahi du azken oinak (eta gainerakoak ere bai) sarrri samar errepikatzeak. Gutxi edo gehiago, zerbait aztertu da errima bat-bateko bertsogintzan. Aztertu beharra dago noski, baina harago joateko: errimaduna ere (oina) aztertzeo, alegia.
3. Uztapidek azken puntuan erabilitako oinak, bestalde, esanguratsuak dira esanahiaz ere. Sarritan erabiltzen dituelako jo ditugu lanaren hasieran esanguratsutzat. Esanahiaz ere halaxe

ditugu horietako batzuk. Adierazgarria da oso *gorria* oinarena: nola beti esanahi adierazkorraz erabiltzen duen Uztapidek ("gorriak ikusi"). Jakingaria da beste batzuen adieraz ere jabe-tzea: *pesta*, *biotza* (sentimentuen sorburua), *gabe*, *besterik* (euskaraz hain pisukoa den ezaren adierazle), *penagarria*, *se-kulako* (betikotasunaren adierazle), *gaixuak/gizajua* (kupidaren piztaile), *lasai*...

4. Hitzak duen esanahiaz aparte, zer-nolako egituratako esaldiak sortzen dituenagatik ere izan daiteke oina esanguratsu. Hala gertatzen da, esaterako, *orduan* oinarekin (denborazko esal-diak sortzen ditu). Ikuspegi honetatik hobeto ulertzen da zer-gatik dauden esanguratsuen artean *gabe*, *dira* eta *gera* bezalako oinak.
5. Ondorio hauek badute ondorio didaktiko-pedagogikorik. Bes-teak beste, bertso-eskoletarako. Honako hauek, adibidez:
 - Kontua ez da gauza asko irakastea. Oso baliabide gutxi-rekin ere osa daiteke bertsoa. Bat-bateko bertsoan has-teko ez da gauza askorik jakin behar. Gero gerokoak.
 - Ondo dago ikasleen arreta erriman jartzea; hobeto, or-dea, beraiekin oinak lantzea.
 - Egina eta argitaratuta dago hiztegi errimatua: *Bertsolari-tza 2. Hiztegi errimatua*. Amuriza, Xabier. AEK, Bilbo, 222 or. Bertan errimaren arabera daude oinak sailkatuta. Merezi luke azken oinen oinarrizko hiztegia egiteak ere.

Ondorio xume batzuk besterik ez dira. Izango ahal dugu horiek zabaldu eta sakontzeko aukerarik, Uztapidek bere *Sasoia joan da ge-ro* liburuan erabilitako oinak aztertu ahalean!